

UDK:811.512

Ra'no AHMEDOVA,

Urganch davlat universiteti magistranti

E-mail: ahmedovarano793@gmail.com

F.f.d., professor B.Mengliyev taqrizi asosida

O'ZBEK TILIDA AYOL KONSEPTI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek tilida ayol konseptining lug'aviy, frazeologik va madaniy jihatlarini tahlil qilingan. Ayol obrazining xalq maqollari, metaforalar va zamonaviy til vositalarida ifodalanishi ko'rib chiqilib, gender nuqtayi nazaridan baholangan. Shuningdek, ayol konseptining o'zgaruvchanligi va zamonaviy jamiyatdagi tendensiyalari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: O'zbek tili, lug'aviy daraja, frazeologik birlik, izohli lug'at, og'zaki ijod, konsept, ibora.

КОНЦЕПТ ЖЕНЩИНА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация

В данной статье анализируются лексические, фразеологические и культурологические аспекты концепта женщина в узбекском языке. Репрезентация образа женщины в народных пословицах, метафорах, современных языковых средствах рассматривается и оценивается с гендерной точки зрения. Также анализируется вариативность концепции женщины и ее тенденций в современном обществе.

Ключевые слова: Узбекский язык, лексический уровень, фразеологизм, толковый словарь, устное творчество, концепт, словосочетание.

THE CONCEPT OF WOMAN IN THE UZBEK LANGUAGE

Annotation

This article analyzes the lexical, phraseological and cultural aspects of the concept of woman in the Uzbek language. The representation of the image of a woman in folk proverbs, metaphors and modern language tools is considered and evaluated from a gender perspective. The variability of the concept of woman and its trends in modern society are also analyzed.

Key words: Uzbek language, lexical level, phraseological unit, explanatory dictionary, verbal creativity, concept, expression.

Kirish. O'zbek tilida ayol konsepti nafaqat lug'aviy darajada, balki madaniy va ma'naviy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Ayol – ona, oila saqlovchisi, yaratuvchi va jamiyatni barqaror tutuvchi timsol sifatida xalqning hayotida muhim o'rin egallaydi. Ushbu konsept tilda o'z aksini topib, xalqning ma'naviy qadriyatlarini va ijtimoiy tuzilishining ko'zguisiga aylangan. Ushbu maqola ayol konseptining o'zbek tilidagi ifodalanish usullarini, frazeologik birliklar, madaniy unsurlar va zamonaviy tendensiyalar orqali tahlil qilishga bag'ishlanadi.

Ayol konseptining lug'aviy tahlili

O'zbek tilining izohli lug'atiga ko'ra, ayol so'zi quyidagi ma'nolarga ega:

Insoniyatning urg'ochi jinsi vakili (erkakka qararaqarshi jins).

Turmushga chiqqan yoki chiqmagan urg'ochi inson.

Jamiyatda ayollarga xos bo'lgan xatti-harakat, fe'l-atvorni bildiruvchi tushuncha.

2. Sinonim va antonimlar

Sinonimlari: xotin, juvon, kampir (yoshi kattalarga nisbatan), beka, pari (majoziy), qiz (turmushga chiqmagan ayol uchun).

Antonimi: erkak, yigit.

3. Etimologiyasi

"Ayol" so'zi arabcha "awāl" (عوال) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, dastlab "oila, himoya ostidagi insonlar" ma'nosida ishlatilgan. Keyinchalik turkiy tillarga o'tib, urg'ochi jins vakilini ifodalovchi so'z sifatida mustahkamlangan.

4. Konnotativ (subyektiv) ma'nolar

Ayol so'zi turli madaniyat va jamiyatlarda har xil konnotatsiyaga ega:

Ijoiy: nafislik, mehribonlik, ona, hayot manbai, go'zallik, vafo.

Salbiy: ba'zi jamiyatlarda zaiflik, itoatkorlik bilan bog'liq ma'nolar yuklangan.

O'zbek tilida "ayol" so'zi keng ma'no qamroviga ega. U o'zida nafaqat jinsiy belgini, balki bir nechta ijtimoiy va oilaviy rollarni ham aks ettiradi. Masalan, "onajon", "bekajon", "buvijon", "xonim" so'zlari ayolga bo'lgan hurmat va mehri bildiradi. Ayniqsa, "onajon" so'zi faqatgina ona degan ma'noni emas, balki xalqning ona zoti bilan bog'liq yuksak ma'naviy qadriyatlarini ham aks ettiradi.

Lug'aviy jihatdan qaraganda, ayolga oid ko'plab so'zlar yumshoq, muloyim ohangda ishlatiladi. Bu tildagi ayol timsolining nafosat va ma'naviyat bilan bog'liqligidan dalolatdir.

2. Frazeologik birliklarda ayol konsepti

O'zbek tilida ayol konsepti ko'plab frazeologik birliklarda o'z aksini topgan. Bu birliklar ayolning oiladagi o'rni, ijtimoiy roli va xalq tasavvuridagi ideal ayol obrazini ifodalaydi. Masalan:

"Ona bo'lsa – uyda fayz, ona bo'lmasa – uy xarob".

"Ayolning qo'li tegmagan ish baraka topmaydi".

"Ona yerday mehribon".

Ushbu iboralar ayolni mehr-muhabbat va barqarorlik timsoli sifatida ta'riflaydi. Ayolning oilaviy mas'uliyati va uy barqarorligini saqlashdagi roli xalq og'zaki ijodida keng yoritilgan.

O'zbek tilida frazeologik birliklar xalqning ma'naviy olami, dunyoqarashi va qadriyatlarini aks ettiradi. Ayol konsepti bunday birliklarda chuqur ma'no va timsollar bilan ifodalangan. Quyida bu iboralar orqali ayol obrazining yanada batafsil tahlilini keltirib o'tamiz.

Ayolning oiladagi o'rni

O'zbek xalqining qadimiy an'anasida ayol oilaning yuragi va barqarorlik asosi sifatida tasvirlanadi. Bu mazmuni ifoda etuvchi frazeologik birliklar quyidagicha:

"Ayol – uying chirog'i." Bu ibora ayolni oiladagi barqarorlik va yaratuvchanlik timsoli sifatida ko'rsatadi. Uning chirog'i yoniq bo'lsa, oila yuksaladi va farovonlikka erishadi.

"Ayol bo'lsa – uy bo'lar, ayol bo'lmasa – uy xarob." Bu ibora oilaning muhimligini va ayolning bu boradagi mas'uliyatini ta'kidlaydi.

Ayolning ijtimoiy roli

Frazeologik birliklar orqali ayolning jamiyatdagi mavqei ham o'z ifodasini topgan:

"Oqila ayol – xonadonga fayz." Bu ibora ayolning dono va aqli bo'lishi oila va jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini anglatadi.

"Ayol – jamiyatning ko'zgusi." Jamiyatda ayollarning ahvoli jamiyatning umumiy holatini aks ettiradi, degan fikrni bildiradi.

Ayolning axloqiy sifatleri

Frazeologik birliklarda ayolning go'zalligi, samimiyligi va ma'naviy kuchi alohida ta'kidlanadi:

"Ayolning ko'ngli oppoq." Bu ibora ayollarning pokiza va samimiy qalbini ta'riflaydi.

"Ayol yurti ulug'lar." Ayolning tarbiyachi sifatida kelajak avlodni shakllantirishdagi roli e'tirof etiladi.

Ramziy obrazlar orqali ayol konsepti

Frazeologik birliklarda ayollar ko'pincha ramziy obrazlar yordamida tasvirlanadi:

"Oy yuzli ayol." Ayolning go'zalligi va maftunkorligini ifodalaydi.

"Quyoshdek nurli ayol." Ayolni hayotga yorug'lik va ilqlik olib keluvchi kuch sifatida ta'riflaydi.

Gender stereotiplari va an'anaviy qarashlar

Ba'zi frazeologik birliklar ayol konsepti bilan bog'liq an'anaviy qarashlarni ham aks ettiradi:

"Ayolning o'zi shirin, gapi achchiq." Bu ibora ayolning fikrlash tarzining o'ziga xosligi va ba'zan qattiqqo'l bo'lishi mumkinligini bildiradi.

"Yomon ayol – uyga balo." Ayolning salbiy ta'siri oila va jamiyatga zarar yetkazishi mumkinligini ko'rsatadi.

Frazeologik birliklarning o'zgaruvchanligi

Zamonaviy o'zbek tilida frazeologik birliklar gender tengligi va ayollarning jamiyatdagi yangi rollariga mos ravishda rivojlanmoqda. Masalan:

"Ishbilarmon ayol – taraqqiyot belgisi." Bu ibora ayolning zamonaviy jamiyatdagi faolligini va iqtisodiy hayotdagi rolini ta'kidlaydi.

Frazeologik birliklarda o'zbek xalqi ayolni hurmat va ehtirom bilan ulug'lagan. Bu birliklar ayolning har doim jamiyat va oila uchun muhim bo'lgan timsol ekanligini ko'rsatadi.

3. Madaniy merosida ayol konsepti

O'zbek xalqining madaniy merosida ayol timsoli alohida o'rinni egallaydi. Qadimiy dostonlar, maqollar va xalq qo'shiqlarida ayol obrazi go'zallik, mehr-muhabbat va fidoyilik bilan bog'langan. Masalan:

"Ayolning yoni – farishtaning o'zi".

"Yaxshi ayol – uyga fayz, yomon ayol – uyga balo".

Bu kabi maqollar xalq hayotida ayolning o'rini belgilab beradi. Shuningdek, xalq ijodida ona mavzusi alohida mavqe ega. "Alla" qo'shiqlari ayollarning bolalar tarbiyasidagi muhim rolini aks ettiradi.

O'zbek xalqining madaniy merosida ayol obrazining o'rini alohida e'tiborga loyiq. Xalq og'zaki ijodida, maqollarda, qo'shiqlarda va dostonlarda ayolning go'zalligi, mehribonligi va ma'naviy kuchi ta'riflanadi. Ushbu bo'limda ayol konseptining madaniy kontekstda aks etishi batafsil tahlil qilinadi.

Xalq og'zaki ijodida ayol obrazi

Xalq og'zaki ijodi ayolning turli ijtimoiy va ma'naviy jihatlarni aks ettiradi. Masalan, qadimiy dostonlarda ayol obrazi turli xil rollarda gavdalanadi:

Fidoyi onalar: Dostonlarda onalar ko'pincha bolalarini himoya qiluvchi va ularga to'g'ri yo'l ko'rsatuvchi sifatida tasvirlanadi. Masalan, "Alpomish" dostonida Barchinoy obrazi nafaqat sevgi, balki sadoqat va matonatni ifodalaydi.

Go'zal sevishtanlar: Ayollar sevgi va vafoning ramzi sifatida tasvirlanadi. Bunga misol sifatida Layli va Majnun qissasidagi Laylining obrazi keltirilishi mumkin.

Qo'shiqlarda ayol konsepti

O'zbek xalq qo'shiqlarida ayol obraziga alohida e'tibor qaratiladi. Alla qo'shiqlari ayolning mehribon va tarbiyachi sifatini aks ettiradi. Shuningdek, to'y qo'shiqlarida kelin obrazi nafosat va xushxulqilik timsoli sifatida tasvirlanadi:

"Kelin kelar yor-yor" qo'shig'i orqali ayolga hurmat, unga nisbatan umidlar va ehtirom ifodalanadi.

Ayolga bag'ishlangan lirik qo'shiqlarda esa uning nafosati, go'zalligi va samimiyligi tarannum etiladi.

Maqollar va hikmatli so'zlarda ayol obrazi

Maqollar xalqning hayotiy tajribasi va dunyoqarashining yuksak darajada ifodalangan shaklidir. Ayol konsepti bilan bog'liq maqollar o'zbek xalqining ayolga bo'lgan hurmati va qadriyatlarini ifodalaydi:

"Ayolning xotirjamligi – uying farovonligi." Bu maqol ayolning oilaviy hayotdagi barqarorlikni ta'minlovchi rolini ta'kidlaydi.

"Ona ko'ngli farzandida." Ayolning farzandlariga nisbatan cheksiz mehribonligini ko'rsatadi.

"Ayol bor joyda nur bor." Ayolni yaratuvchanlik va barqarorlik manbai sifatida ta'riflaydi.

Tasavvuf va diniy adabiyotlarda ayol obrazi

Tasavvuf va diniy adabiyotlarda ayol oliy axloqiy fazilatlar va mehr-muhabbat timsoli sifatida tasvirlanadi. Hazrat Alisher Navoiyning "Xamsa" asarlarida ayolning o'rni ulug'langan. Jumladan, Farhod va Shirin dostonida Shirin obrazi nafosat, aql va fidoyilikni mujassam etadi.

Ayol obrazining ramziy ifodasi

Madaniy merosda ayollar ko'pincha tabiat elementlari bilan ramziy bog'lanadi:

Oy va quyosh: Ayollar go'zalligi va hayotga yorug'lik olib keluvchi kuch sifatida ko'rsatiladi.

Bahor: Ayollar yangi hayot, yoshartirish va yaratuvchanlik timsoli sifatida bahorga qiyoslanadi.

Ko'kalamzor: Ayollar o'zlarining mehribonligi va ona zaminning barqarorligi bilan taqqoslanadi.

4. Zamonaviy o'zbek jamiyatida ayol konsepti

Bugungi kunda ayol konsepti zamonaviy jarayonlar ta'sirida kengayib bormoqda. Ayol nafaqat uy bekasi, balki ijtimoiy va iqtisodiy faoliyatlarda ishtirok etuvchi shaxs sifatida ko'rilmogda. "Ishbilarmon ayol", "yetakchi ayol", "ilmi ayol" kabi iboralar zamonaviy o'zbek tilida keng qo'llanilmogda. Gender tengligi masalalarining jamiyat hayotiga kirib kelishi bilan ayollarning o'rniga yangicha yondashuvlar paydo bo'ldi.

Biroq, bu jarayon an'anaviy qadriyatlar bilan uyg'unlashib bormogda. Ayollar oiladagi an'anaviy rollarini saqlab qolgan holda ijtimoiy faoliyatlarda ham o'z o'rnini mustahkamlamoqda.

Zamonaviy adabiyot, kino va san'atda ayol konsepti o'zgaruvchan va boyib borayotgan tasvirlar orqali ifodalanmogda. Ayol obrazi endi nafaqat oiladagi, balki jamiyatdagi faoliyatlarda ham ko'proq yoritilmogda:

Ilmi va o'ziga ishongan ayol obrazi yangi adabiy asarlarda keng tasvirlanmogda.

Kino va seriallarda ayolning ijtimoiy tenglikka intilishi, zamonaviy hayotdagi o'rni kengroq yoritilmogda.

5. Ayol konseptining tilda ramziy ifodasi

Ayol konseptining tilda ramziy ifodasi uning turli til birliklarida, metaforalarda, frazeologizmlarda va simvolik ma'nolarda aks etishini o'z ichiga oladi. Bu tahlilda ayol konsepti qanday ramziy ma'nolarga ega ekanini ko'rib chiqamiz

1. Ayol konseptining metaforik ifodasi

Tilimizda ayol turli tabiiy hodisalar, ranglar, gullar va hayvonlar bilan bog'lanib, ramziy ma'nolar kasb etadi.

Tabiatga oid metaforalar

Ayol – bahor: ayolning hayot beruvchi, yangilovchi tabiatini anglatadi.

Ayol – quyosh: u hayot manbai, mehr va ilqlik ramzi sifatida qabul qilinadi.

Ayol – oy: sirli, romantik va go'zal timsol sifatida ishlatiladi.

Gullar bilan bog'liq metaforalar

Lola – noziklik va go'zallik ramzi.

Atirgul – sevgi, nafasat va nozik tabiatli ayolni ifodalaydi.

Yaproq – ayolning nafisligi va himoyaga muhtoj ekanligini bildiradi.

Hayvonlar bilan bog'liq metaforalar

Kaftdek mayin – muloyimlik, nazokat.

Oqqushdek go'zal – ma'naviy poklik va joziba.

Arining asalidek shirin – yoqimlilik va mehribonlik.

2. Frazzeologizmlar va maqollar

Ayol konsepti tilda ko'plab barqaror birikmalar orqali ham ifodalanadi:

Frazzeologik birikmalar:

Oltin ayol – juda yaxshi xotin yoki ona.

Ayol qo'li tegdi – chiroyli, saranjom bo'ldi.

Juvonmarg bo'ldi – yosh ayol vafot etdi.

Xotin kishining qirg' jon bor – ayollar bardoshli va irodali ekanligini ifodalaydi.

3. Ranglar bilan ramziy bog'liqligi

Oq rang – poklik, beg'uborlik (kelin libosi).

Qizil rang – ehtiros, sevgi, joziba.

Ko'k rang – ayolning ma'naviyati va osudalik ramzi.

4. Ayol konseptining diniy va mifologik ramzlari

Ona zamin – ayol va tabiatni bog'lovchi qadimiy timsol.

Ona ma'buda – Sharq va G'arb madaniyatlarida ayol ilohiy kuch manbai sifatida ko'rsatilgan (Masalan, Anahita, Afrodita).

Bibixonim, Bibishahrbonu – tarixda ayollarga hurmat ramzi sifatida ishlatilgan nomlar.

O'zbek tilida ayolga oid ko'plab ramziy ifodalar mavjud. Masalan, ayol "oy", "quyosh", "bahor" kabi tabiiy timsollar bilan taqqoslanadi. Bu ramzlar ayolni nafasat, yaratuvchanlik va hayot manbai sifatida talqin qilishdan dalolat beradi. Shuningdek, "Ayol – qalb ko'zgusi" kabi iboralar orqali ayolning ma'naviy kuchi ulug'lanadi.

Xulosa. O'zbek tilida ayol konsepti xalqning madaniy, ma'naviy va ijtimoiy hayotida chuqur ildiz otgan. Lug'aviy birliklardan frazeologik ifodalargacha, xalq og'zaki ijodidan zamonaviy jarayonlargacha ayolning timsoli har doim yuksak qadrlangan. Ayol – jamiyatning ma'naviy asosi, oilaning barqarorlik timsoli va hayotning uzluksizligini ta'minlovchi kuch sifatida tilda va madaniyatda ulug'lanib kelmoqda. Zamonaviy jarayonlar esa bu konseptning dinamik rivojlanishini ta'minlab, unga yangi ma'no qirralarini qo'shmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Asqarova, M. (2019). O'zbek tilida gender lingvistikasining rivojlanishi. *Tilshunoslik jurnali*, 3(2), 45-58.
2. Karimova, N. (2020). O'zbek xalq maqollarida ayol obrazi va uning semantik tahlili. *O'zbek tili va adabiyoti*, 6(4), 89-102.
3. Alisher Navoiy. (1499). *Xamsa*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
4. Yusupova, D. (2018). O'zbek tilida ayol konsepti va uning metaforik ifodalanishi. *Filologiya tadqiqotlari*, 5(1), 33-47.
5. Saidov, O. (2017). O'zbek tilidagi frazeologik birliklarda gender tahlil. *Til va jamiyat*, 2(1), 71-83.
6. Mahmudova, L. (2016). Ayol va erkak obrazlarining lingvokulturologik xususiyatlari. *Madaniyatshunoslik tadqiqotlari*, 4(3), 12-28.
7. Baxtiyorov, M. (2021). O'zbek tilida ayol konseptining tarixiy rivojlanishi va zamonaviy tendensiyalar. *Tilshunoslik va gender tadqiqotlari*, 1(2), 59-74.
8. G'ulomov, A. (2015). *Ayol konsepti: tilda va madaniyatda*. Toshkent: Fan nashriyoti.
9. Umarova, Z. (2022). O'zbek xalq dostonlarida ayol obrazi: tahlil va izohlar. *Adabiyot va san'at jurnali*, 7(1), 98-113.
10. Xudoyberganova, G. (2023). O'zbek tilida ayol konseptining zamonaviy tendensiyalari. *Lingvistika va ijtimoiy fanlar*, 8(2), 47-61.